

סקירות ספרים

משחק ומציאות

ד.ו. ויניקוט

עריכה והקדמה: רענן קולקה, תרגום מאנגלית: יוסף מילוא.
תל-אביב: הוצאת עם עובד, 1995.

הספר "משחק ומציאות", שיצא לאור באנגלית ב-1971, שנת מותו של ויניקוט, מתאר ומרחיב שני מושגים מוכרים בעבודתו: המעבר והאובייקטים של המעבר, אך יש בו גם תיאור והרחבה של אזור הנפש השלישי, שויניקוט מגדיר כאזור החוויה הסובייקטיבית.

בפרק הראשון מציג ויניקוט את ההיפותזה המקורית שלו על אודות אובייקטים של מעבר ותופעות מעבר, שויניקוט משייך אותן לעולם האשליה. עולם זה אפשרי בזכות יכולתה המיוחדת של אָם, להתאים את עצמה לצורכי תינוקה וכך לאפשר לו אשליה, כי צרכיו יוצרים מציאות משותפת לו ולה. חוויה ראשונית זו, המלווה את האדם כל חייו, מאפשרת לו ליצור בתחומים שונים, כמו: אמנות, מדע, דת ודמיון. לכל אורך הספר מדגיש ויניקוט, כי החוויה האישית של האדם תלויה במציאות שהוא חי בה. מציאות זו, השייכת לראשית חייו מיוצגת תחילה על-ידי האם ואחר-כך על-ידי שני ההורים. לכן, ויניקוט מצא לנכון להדריך הורים, כיצד לטפל בבעיות ילדיהם וכך להחזירם לתפקידם הטבעי ולחזקם בתהליך זה.

בפרק השני עוסק ויניקוט בהבדל שבין פנטזיה לחלימה. לפי ויניקוט, הפנטזיה מפריע לפעולה ולחיים במציאות. הפנטזיה יכול להתנגש בחלום ובמציאות הנפשית האישית הפנימית, שהם מרכז החיוני של האישיות האינדיווידואלית. על-פי ויניקוט, המשחק היצירתי קשור לחלימה ולחיים, אבל אינו שייך מעיקרו לפנטזיה.

הפרקים השלישי והרביעי עוסקים במשחק בחייו של הילד. ויניקוט טוען, כי הפסיכותרפיה מתרחשת בחפיפה שבין תחומי המשחק של המטופל ושל המטפל. מכאן, במקום שבו משחק אינו אפשרי, עבודתו של המטפל תכוון להביא את המטופל ממצב של אי-יכולת לשחק למצב של יכולת לשחק. ויניקוט ממקם את המשחק במרחב הפוטנציאלי, המרחב שבין התינוק ובין האם. המשחק כהזדמנות לחוויה בתחום תופעות המעבר, בתחום שהוא מרחב הביניים בין המציאות הפנימית של היחיד ובין המציאות המשותפת של העולם החיצוני לבני-אדם.

בפרק החמישי מדבר ויניקוט על היצירות ומקורותיה. מושגיו על יצירה

ויצירתיות מיוחדים בכך, שהוא קושר אותם לתחושת העצמיות. ויניקוט מעמיד את הצורך בחוויה אומניפוטנטית כיסוד לחוויית חיים יוצרת. את החוויה האומניפוטנטית הזו מאפשרת האם, וויניקוט מכנה אותה "אם-סביבה" (Environmental mother) שהיא אם העשייה. האם, דרך הזדהותה, מעניקה לילד את הבסיס להוויה, ולאחר זמן את תחושת העצמי.

הפרק השישי עוסק בממשות האם כדמות עצמאית. כאובייקט עצמאי תהיה לה חשיבות מכרעת בהתפתחות התינוק. על-ידי יצירת עולם של מציאות משותפת לאם ולתינוק, יכול התינוק להיות מוזן בחומר שבא מאובייקט ממשי, שאינו הוא עצמו. הפרקים השביעי והשמיני עוסקים במיקומה של החוויה התרבותית במרחב הפוטנציאלי שבין היחיד לסביבה. זהו המרחב שבין התינוק לאם, בין ילד למשפחה ובין יחיד לחברה או לעולם. מרחב פוטנציאלי זה תלוי ביכולתה של האם להעניק לתינוק תחושת אמון וביטחון בסביבה. מרחב זה משמעותי מאוד ליחיד, כי במקום זה הוא חווה חיים יצירתיים. בתנאים לא נוחים, הופך המרחב הזה למקום, המכיל יסודות רודפניים, שיכולים להוביל למצבים פתולוגיים. קיומו של תחום זה תלוי בחוויות חיים ולא בנטיות מורשות, ובכך ייחודו. המרחב הפוטנציאלי משתנה מאדם לאדם ויסודו באמון שהתינוק רוחש לאמו. אמון זה, הנחוה לאורך זמן מאפשר היפרדות התינוק מאמו ומשמש בסיס לבניית עצמי אוטונומי.

בפרק התשיעי מתואר תפקיד הראי של האם ושל המשפחה בהתפתחות הילד. האם מסתכלת על תינוקה, ומראה פניה משקף את מה שהיא רואה שם. האם משקפת לתינוק את מה שקורה אצלו בפנים. ויניקוט מציג את הראי כמטפורה לטיפול כולו. לפי מטפורה זו, הטיפול הוא הדרך, שבה אנו משיבים למטופל את עצמו. תהליך ארוך שבו אנו משיבים למטופל את מה שהוא מביא. ויניקוט מאמין, שאם נעשה את עבודתנו המקצועית כראוי המטופל ימצא את האני שלו ויהיה מסוגל להתקיים ולהרגיש ממשי. ימצא דרך להתקיים בתור עצמו, להיות בעל עצמיות שלתוכה אפשר להתכנס לשם התרגעות.

בפרק העשירי נפרשות הדרכים המאפשרות טיפול מתאים למטופלים שיכולתם להזדהות הפנמטית או להזדהות השלכתית מוגבלת. התהליך הטיפולי מושג לא באמצעות עבודת פירוש דווקא, אלא באמצעות חוויות. בפרק זה מדגיש ויניקוט, כי חשוב לזכור, שיש מנגנונים משמעותיים להתייחסות-אובייקט, שאינם נקבעים על-ידי דחף. יש פה הזמנה להכרעה אישית של המטפל כאדם ולא רק כמטפל המכיל ידע מקצועי.

הפרק האחרון עוסק במושגים בני זמננו על התפתחות המתבגר ובהשלכותיהם על החינוך הגבוה. ויניקוט מאמין, כי כדי להתגבר חייב הילד לדלג על גופתו של מבוגר. חשוב לזכור, שהמרי קשור לחירות שהענקנו לילדינו כשגידלנו אותם באופן המאפשר להם להתקיים בזכות עצמם. הניצחון הוא השגת בשלות בתהליך צמיחה. אין ניצחון

בבשלות מזויפת, המבוססת על גילום שטחי של דמות המבוגר. ההתבגרות משמעותה צמיחה והיא דורשת זמן. בזמן שהצמיחה מתקדמת, דמויות הוריות חייבות לקבל עליהן אחריות. אם הדמויות ההוריות מוותרות על כיסאותיהן, נאלצים המתבגרים לדלג אל בשלות כזבת ומאבדים את הנכס הגדול ביותר שלהם — החירות להגות רעיונות ולפעול מתוך דחף.

"משחק המציאות" מביא בלשון פואטית את תמצית רעיונותיו של ויניקוט. הסגנון השירי מאפשר לקורא התייחסות קוגניטיבית לטקסט וגם חוויה של משחק הדדי עם המחבר. דרך כתיבתו של ויניקוט מאפשרת לקורא להתחבר באופן יצירתי אל המושגים והרעיונות שבספר מבלי לחוש, שבמהלך הקריאה הוא בורא מחדש את רעיונותיו. היצירה המחודשת של הרעיונות מביאה את הקורא לחוויה, שניתן לשייך אותה למושגו של ויניקוט: "אזור החוויה הסובייקטיבי". לאורך הספר מדגיש ויניקוט, כי אזור הביניים, אזור החוויה הסובייקטיבי, מותנה ותלוי בסביבה. התהוות היש הנפשי תלויה בהמצאות העקבית והמאפשרת של האם. עובדים סוציאליים ומטפלים אחרים יכולים לקחת את רעיון האם המחזיקה והמגדלת, ולשרטט בעזרתו את דמות המטפל הטוב־דיו. מטפל זה מאפשר למטופל להשתמש בדמות המטפל לצורך גדילתו והתהוות עצמיותו. הספר "משחק ומציאות" יפרה את המטפל, המנסה לעזור למטופליו להרגיש קיימים וממשיים.

ואולם, הספר רלוונטי לא רק למטפלים הפרטניים. ויניקוט מדגיש את התפקיד הראשוני של האם ושל האב בקביעת איכות ההתפתחות של ילדם. הוא מדגיש את האפשרות ללמד הורים, כיצד לטפל בילדיהם. ההורים זקוקים אמנם למישהו שיראה להם מה הם עושים, אך בתהליך הלמידה וההכוונה ניתן לנטוע בהם ביטחון ביכולתם לטפל בילדיהם: "בייחוד אם זוכרים שלעולם לא יהיו די מטפלים, כדי לטפל בכל אלה הזקוקים לטיפול" (שם, עמ' 51). מכאן, שאף עובדים סוציאליים ומטפלים אחרים, העוסקים בהתערבות משפחתית, בהדרכת הורים ובעבודה קבוצתית עם אמהות ואבות יכולים להיעזר בספר.

לסיכום, "משחק ומציאות" הוא ספר, שיעשיר את עולמו את המטפל הפרטני, ואת עולמם של מי שעוסקים במשפחה ובהדרכת הורים. "השינוי מן המצב הראשוני אל מצב שבו התפיסה האובייקטיבית אפשרית, אינו רק עניין של תהליך גדילה טבוע או מורש; שינוי זה זקוק גם לתנאי מינימום סביבתיים. הדבר קשור לכל הנושא הנרחב של מסעו של האדם מתלות לעבר עצמאות" (שם, "סוף דבר", עמ' 164).

בת-שבע פנר

המרפאה הפסיכיאטרית, בית-חולים "סורוקה"

ד"ר ורד סלונים־נבו

המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב